

Parlamentní volby 1996*

LUBOMÍR BROKL**

Sociologický ústav Akademie věd České republiky, Praha

Parliament Election 1996

Abstract: The article polemises with the interpretation of Social Democrats' election success as a result of a change in the voter's behaviour based on social-class-interest determinants. Furthermore, it points to the continual determination of voter's behaviour based on the psychology of the election formula and on the bipolar political party factor of the proportional voting system in post-totalitarian conditions. The article also points out the fact that between 1992 and 1996 there was no social split which changed the current party-cross-alignment into a party-co-alignment that would result in a swing to the left like in some post-communist countries.

Sociologický časopis, 1996, Vol. 32 (No. 4: 389-406)

Výsledky letošních parlamentních voleb pravděpodobně vyvolají různá hodnocení a řadu diskusí. Volební zisk sociální demokracie je často interpretován jako projev strukturálních proměn naší společnosti od rovnostářské k sociálně (třídně) diferencované společnosti. O vlivech spojených s mechanismy demokracie a volebního procesu se jako s faktory ovlivňujícími výsledky voleb téměř neuvažuje. Na jejich roli při determinaci volebního chování by chtěl tento článek upozornit.

Řada strukturálních interpretací je ovlivněna (a) politickou nebo stranickou orientací autora, která problémy zjednodušuje; (b) jazykem analýzy (politickým nebo nepolitickým) bez příslušného instrumentária volební tematiky, který neumožňuje reflexi složitějšího spektra problémů; (c) jazyky parciálních disciplín, bez vědomí interpretačních omezení, která z toho u interdisciplinární volební tematiky plynou; (d) tím, že volby nebývají chápány jako proces, který má své vstupy, speciální zpracování a výstupy. Pojednává se spíše o výstupech, o výsledcích, bez analýzy vstupů a „černé schránky“ volební formule pracující mezi vstupy a výstupy. Z výstupů pak jsou vyvozovány zkratkovité závěry o vstupech, např. závěry o sociálně třídní determinaci letošních volebních výsledků.

Z předchozího je zřejmé, že k pochopení a interpretaci „toho, co se vlastně stalo“ nevystačíme s jednou determinantou, zaváděnou ke všemu ještě retrospektivně, neboť se pohybujeme v interdisciplinárním poli speciální disciplíny, s jejím aparátem a tak analyzovat volby v kratším termínu, než jsou v editorialech uvedené tři „německé“ roky, je možné spíše pouze v rovině žurnalistické, která přitom může mít velmi dobrou úroveň, ale která nemůže být rovinou našich analýz.

*) Některé myšlenky této stati byly předneseny na konferenci „Volební rok 1996“ na Právnické fakultě Masarykovy univerzity v Brně 25. 9. 1996.

**) Veškerou korespondenci posílejte na adresu: PhDr. Lubomír Brokl, Sociologický ústav AV ČR, Jilská 1, 110 00 Praha 1, tel. 24 22 09 79, l. 244, fax 24 22 02 78, e-mail brokl@mbox.cesnet.cz

I. Faktory ovlivňující výsledky voleb – referenční soustava analýz a interpretací

Zavádíme jednu z používaných typologií determinant volebního chování [Schultze 1987], naplňujeme ji však domácím kontextem a přidáváme další typ, jenž je nositelem naší hypotézy o determinaci parlamentních voleb 1996:

1. Strukturální determinanty

Obvyklá klasifikace chápe strukturální determinanty jako „politický systém s jeho institucionální strukturou, strukturu veřejnosti a mediálního systému“ [Schultze 1987]. V situaci zavedeného instrumentária volebních analýz ve stabilizovaných demokraciích je tato klasifikace plně vyhovující. V našem kontextu tyto strukturální determinanty chápeme jako sociální a politické difference, konflikty a rozpory, které artikulovány a reprezentovány politickými subjekty jako zájmy vstupují do volební hry o získání státní moci a odehrávají se v institucionální struktuře politického systému.

2. Kulturní podmínky

V tomto bloku mají pro naši situaci význam tři prolínající se determinanty: systém kolektivních symbolů, politická kultura, politická tradice.¹

2.1. Systém kolektivních symbolů

Kolektivní symboly jsou symboly, které jsou všem lidem téže kultury bezprostředně zřejmé. Zřejmé jsou proto, že umožňují současné vybavení vlastního i obrazného významu slova (katachrese). Systém kolektivních symbolů [Jäger 1993] je nosným elementem kultury a politických diskursů. Prostřednictvím katachresí se mohou různé systémy kolektivních symbolů seskupovat, takže takové systémy kolektivních symbolů se táhnou jako síť přes diskursy a propůjčují jim mimořádnou pevnost. Tím je „...systém kolektivních symbolů tmelem společnosti, sugeruje jakousi imaginární společenskou a subjektivní celistvost (...), zatímco v reálné společnosti a našem reálném subjektu máme pouze omezený průhled, díky symbolickému smyslově obraznému mřížoví se cítíme v naší kultuře doma“ [Ibid.: 157].

Demokratickou politiku ani období naší transformace od voleb 1992 k volbám 1996 nelze proto dělit na politiku symbolů do voleb 1996 a politiku zájmů od voleb 1996 [Kubík 1996b, Matějů 1996, Matějů a Řeháková 1996: 42], ani činí-li tak někteří zahraniční autoři. Polaritou totiž není symbol versus zájem, ale symbolická reflexe zájmu versus racionální reflexe zájmu. Racionální je vždy zabarveno symboly, symboly jsou vždy racionalizovány, zejména při reflexi, artikulaci a agregaci zájmů v politice. Dva autoři, maďarský [Tóka 1996] a polský [Markowski: 1995], na základě komparativních výzkumných analýz dokazují, že právě ve volbách 1992 to byl český volič, který na rozdíl od voličů ostatních postkomunistických zemí prokazoval schopnost racionální identifikace politických subjektů přesto, že některé naše výzkumy zjišťovaly u voličů jen malou znalost volebních programů.²

¹) Citovaný autor tohoto schematu zde uvádí pouze politickou kulturu.

²) Vyspělost českého voliče potvrdil i výzkum IVVM z počátku května 1996 založený na poměrně náročném hodnocení politických stran na základě charakteristických výroků. Pouze jedna desetina dotázaných jim nedokázala přiřadit konkrétní politickou stranu.

2.2. Politická kultura

Pojem politické kultury je u nás stále užíván spíše ve významu etikety, tj. dobrých, slušných způsobů v politice než ve významu, v němž funguje v politologii a sociologii. V této stati užíváme pojem politická kultura v původním terminologickém významu jako „...sumu postojů a jednání občanů vůči jejich politickému systému“ [Almond a Verba 1963: 12-15; Beyme 1987: 71; Nohlen 1992: 746-751 aj.]. Politickou kulturu chápeme jako určitou identifikovatelnou kvalitu politického prostoru.

2.3 Politická tradice

České politické spektrum bylo formováno čtyřmi proudy artikulovanými historickými strukturálními rozpory. Tři vznikly s politickou aktivitou roku 1848, čtvrtá koncem první etapy industrializace v Čechách. Dodnes je můžeme, jinak propojené, spatřit v základech našeho politického spektra [Brokl 1996a]: (1) umírněný národně liberální proud, spolupracující s historickou šlechtou a katolictvím; (2) radikálně demokratický proud, více demokratický než národní, spolupracující se socialisty; (3) slabší, elitární konzervativní proud teritoriálně vlastenecký; (4) sociálně demokratický proud.

Sociální struktura české společnosti, postrádající nejvyšší třídy, se podobala struktuře společnosti americké [Broklová 1992]. Neměla své vlastní feudální přehradu a výsady bránící modernizaci a umožňující velké změny pouze revolucemi a občanskými válkami. Odtud „sametovost“ změn. Bez vlastních národních tradičních sociálních přehrad bylo možné konsensuální vyjednávání. Bariéry byly jinonárodně feudální a buržoazní. Odtud národní demokratičnost (antifeudalismus) i socialističnost (proti cizí buržoazii, která byla bohatší než česká). Staletý ideologický a mocenský konflikt reformace a protireformace oslabil tento historický štěpící rozpor a v roce 1918 byla institucionalizována mimořádně sekularizovaná společnost, lišící se od středoevropského okolí. Pohyb obou křesťanských politických stran v našem dnešním politickém prostoru (splynutí KDS s ODS a směřování KDU-ČSL k ČSSD) je vysvětlitelný i touto slabostí jinak tradičního evropského rozporu mezi světským a religiozním.

3. Situační faktory

Obvykle je tvoří počet perspektivních politických stran, špičkových politiků,³ koaliční pravděpodobnosti apod. Vzhledem k naší situaci a našemu vymezování předešlých typů je účelné za situační faktory pokládat také kritické souběhy situací (ve smyslu Rokkanových „critical juncture“) nebo kritických problémů („critical issue“) [Rokkan 1968: 26-65], determinovaných strukturálně a kulturně.

4. Konjunkturální vlivy

Za konjunkturální faktory jsou považovány: voliči očekávaný hospodářský vývoj, aktuální politické rozpory a problémy, volební boj apod. V naší, stále ještě velmi zpolitizované, situaci podléhající stereotypu minulosti o všemocnosti vlády a premiéra, bychom však neměli podceňovat symbolická (iracionální) poselství žurnalistické mezireality, reflektované např. titulky článků: „Sněmovna tento měsíc vyplatí více mezd, než kolik má poslanců“, „Klaus potvrdil, že ODS si peníze ponechá“, „Ani lidovci netuší, kdo je

³ Za špičkového je obvykle považován politik, který je veřejností ztotožňován s určitým politickým programem.

sponzoroval“, „Lidová strana se těší podpoře Lichtenštejnů“, „Ceny mléka rostou, ačkoli je ho dost“, „Chleba podraží“ apod.

5. Volební systém jako soustava legislativních úprav voleb, volební formule

Tento typ doplňuje klasifikaci. Je nositelem naší hypotézy o determinaci parlamentních voleb 1996 spíše „procesorem“ volební formule než strukturálními faktory, jimiž bývá výsledek voleb interpretován.

Analýza voleb není pouze analýzou výstupů, ani pouze analýzou působení strukturálních determinant, ale analýzou všech uvedených determinant, z nichž hlubší bývají zprostředkovány determinantami situačními a konjunkturními. Taková analýza předpokládá různé přístupy a metody. Nic z toho není u nás běžné, vše musí být teprve osvojeno. Bez tohoto přístupu a nástrojů však nelze problémy ani adekvátně pojmenovat, natož analyzovat. V tomto článku jsme nuceni se tematicky omezit. Všimneme si pouze ověření uvedené hypotézy o determinaci výsledků voleb volební formulí a hlediska politické tradice.

II. Hypotéza determinace výsledku voleb volební formulí

Poměrná volba s pětiprocentním kvórem v naší situaci měla účinky spíše jako volba většinová, avšak bez jejích pozitivních důsledků. Druhá velká koncentrace hlasů (ČSSD) není důsledkem levicových postojů voličů, kteří o výsledném umístění ČSSD rozhodli, ale spíše důsledkem snahy voličů, kteří nechtěli volit ODS, aby volbou malých stran při 5 % uzavírací klauzuli nepropadly jejich hlasy [Kubík 1996a; Rendlová 1996a, 1996b, 1996c; Mišovič 1996; Glasová 1996; Rezková 1996; Brokl 1996b].

Tato hypotéza má dvě polohy. První je rovina psychologická, tj. rozhodování voličů, kteří nechtějí volit ODS ani levici, ale v politickém spektru nenalézají stranu, které by své hlasy odevzdali bez rizika jejich ztráty a přerozdělení. Volí tedy stranu, která pětiprocentní uzavírací klauzuli překoná a která je pro ně přijatelná.

Druhá poloha je daná vzorcem přepočtu zbytkových hlasů, jímž letos ODS oproti předešlým volbám naopak získala méně mandátů, než podle svého volebního úspěchu snad očekávala.

Potvrzení uvedené hypotézy by bylo popřením jednodimenzionální interpretace volebního zisku ČSSD v letošních parlamentních volbách jako důsledku zakotvení ČSSD v sociální struktuře determinující zájmy souboru voličů, kteří rozhodli o jejím volebním umístění. Znamenalo by to popření teze o výsledku ČSSD argumentující pomocí „class-party-linkage“ a odkázání této teze spíše do roviny politické a novinářské argumentace. Nebylo by to však popřením podobné budoucí možné role ČSSD v politickém prostoru ČR, i když jsme pochopitelně skeptičtí k obnovení klasického postavení dělnické třídy i klasického cleavage práce versus kapitál.

Elektorát ČSSD můžeme odhadovat prostřednictvím dlouhodobého výzkumu volebních preferencí a podle výsledků voleb. Na základě průměru z pěti průzkumů IVVM získávala ČSSD 16,3 %, podle agentury Factum 18,8 % (průměr údajů za 12 měsíců od května 1995 do dubna 1996). Volební výsledek ČSSD je v prvním případě vyšší o 12,14 procent a ve druhém případě o 9,64 % než její dlouhodobé výsledky a o 6,6 % než poslední, květnový výsledek souboru rozhodnutých voličů [Rendlová 1996c].

Můžeme předpokládat, že průměr 17 % hlasů dosahovaný v posledním roce, tvoří onen stabilní elektorát strany kotvený zájmově v sociální struktuře, jehož zájmy vyja-

druje ČSSD. Totéž však nemůžeme předpokládat o oněch 12 % hlasů, které rozhodly o umístění ČSSD ve volbách.

Těchto 12 % hlasů je swingem,⁴ nikoli hlasy kmenovými, či dokonce náležejícími třídnímu elektorátu ČSSD, jak bývá dokazováno.

Z celku 28,44 % hlasů voličů získaných ve volbách ČSSD se téměř polovina (43,2 procent) rozhodla pro ČSSD na poslední chvíli před volbami. Z toho 28 % v průběhu volební kampaně, 15,2 % až po jejím skončení. Nejstabilnější elektorát má KSČM, pro niž se takto rozhodovalo pouze 4,6 % jejích voličů, následuje SPR-RSČ 20,6 %, ODS 20,9 %, KDU-ČSL 31,9 %, ODA 35,7 % (z nich třetina až po skončení volební kampaně) a ČSSD 43,2 %.

Voliči, kteří chtěli volit malé strany, příliš nevěřili v překonání uzavírací klauzule jejich stranami. V případě Levého bloku v překonání klauzule rozhodně věřilo 30 %, spíše věřilo 46 %, ale 23 % voličů LB v překonání 5 % klauzule nevěřilo či nevědělo. Pouze 13 % voličů DŽJ (Důchodci za životní jistoty) věřilo, 8 % spíše věřilo, ale nevěřilo či nevědělo 77 %. V případě DEU věřilo 13 %, 20 % spíše věřilo a 70 % nevěřilo či nevědělo. Svobodným demokratům (SD-LSNS) věřilo jen 6 % jejích voličů, 41 % spíše ano, 53 % nevěřilo nebo nevědělo [Rendlová 1996a, 1966b].

Nerozhodnutým voličům (kteří podle STEM tvořili 14,7 % všech hlasů) byla ze všech stran „nejsympatičtější“ ČSSD, na druhém místě ODS a SD-LSNS, na třetím DEU. Také voliči, kteří uvedli, že rozhodně nepůjdou k volbám, uváděli nejčastěji SD a ČSSD [Rendlová 1996b].

Uvážíme-li, že součet květnových preferencí stran, které nepřekonaly 5 % je 10,5 procenta (s DEU 12,8 %) [Rendlová 1996b] pak, i s předpokladem různých dalších konkrétních přelivů, toto číslo vypovídá pro vyslovenou hypotézu. Volební zisk ČSSD rozhodujícím způsobem ovlivnili jednak voliči malých stran, jednak nerozhodnutí voliči, kteří nechtěli volit ODS nebo KSČM. Nerozhodli o něm kmenoví sociálně demokratičtí voliči ani voliči podle strukturální teze.

Konstatovaný psychologický vliv volební formule na rozhodování voličů se zřejmě uplatnil již v předešlých volbách 1992, kdy zmizel politický střed reprezentovaný malými stranami, včetně OH. Volby 1992 nebyly volbami antikomunistických symbolů [Matějů 1996: 8, Matějů a Řeháková 1996], v těchto volbách se neodmítal komunismus odmítnutý již volbami 1990, ani se v těchto volbách nevolil kapitalismus jako takový. Volby 1992 byly spíše volbou (a) politické a hospodářské transformace nerozštěňované československým sporem a slovenským hledáním transformace, (b) volbou programových stran. Vliv volební klauzule na výsledky voleb můžeme zřejmě zaznamenat dokonce již v prvních svobodných „antikomunistických“ volbách 1990, vezmeme-li v úvahu neúspěch malých, také antikomunistických stran, a stížnosti jejich vůdců na „nekalou volební konkurenci“ OF vybízející např. ústy P. Pitharta voliče k tomu, aby nevolili malé strany, které se do parlamentu nedostanou a jejich hlasy se přerozdělí komunistům.

V dosavadních třech svobodných volbách spatřujeme působení stejného vzorce volebního chování ovlivňovaného pětiprocentní klauzulí, jak je zřejmě obvyklé v podob-

⁴) Termín swing se užívá v britských volebních výzkumech v prostředí dvou stran. Označuje průměrnou změnu rozdílu procentního podílu mezi dvěma velkými stranami. V Německu byl tento nástroj zkoumán v kontextu studií o možném zavedení relativního většinového volebního systému v jednomandátových obvodech. My jej užíváme spíše jako výstižnou metaforu.

ných situacích ustavujícího se demokratického politického systému po pádu nedemokratického systému.⁵ Poměrná volba v této situaci nevyrovnává křivku rozdílů volebních zisků stran, jak je jejím posláním, ale vytváří dvě silné strany následované ve velkém odstupu menšími stranami s relativně vyrovnanou křivkou získaných hlasů. Vítězná strana může díky volebnímu systému získanou většinu uplatnit vůči druhé, nepatrně slabší straně, pouze poměrně. Menší opoziční strany, komunisté a republikáni nemají „vládní“ a „koaliční potenciál“ [Sartori 1976]. Popsané volební chování, které ovlivnilo letošní volební výsledky a podobu systému stran, není modelem volebního chování strukturálně zakotveného elektorátu (class-party-linkage), ale spíše jde v naší situaci o chování determinované psychologii volební formule, působící kulturně, situačně a konjunkturálně.

III. Strukturální teze ve světle výsledků voleb

Dosavadní výklad však ještě nevyvrací strukturální tezi výsledků voleb, snad nejexponovaněji formulovanou tak, že je „v tuto chvíli (...) prokázané, že se u nás změnil model volebního chování. (...) Pokud se někdo hlásí k levici, pak to skutečně znamená, že to je člověk, který chce více ekonomické rovnosti a větší účast státu na řízení ekonomiky. Na druhé straně ten, kdo se hlásí k pravici, souhlasí s většími nerovnostmi a zároveň je pro menší úlohu státu. Je prostě typický liberál.“ „...lidé se začali chovat politicky podle toho, kam podle svého sociálního postavení skutečně patří.“ „Za velké překvapení považují přístup podnikatelů, kteří se jako jediní podle tohoto modelu nechovali. (...) To je skutečně záhada“ [Šnajdr 1996, podobně i Matějů a Řeháková 1996⁶].

Toto hodnocení výsledků voleb jako realizovaného strukturálního modelu chování voličů (s výjimkou některých podnikatelů) však vyvracejí právě volební výsledky samot-

⁵) Např. systém mnoha stran v poválečném Německu (SRN) se vyvíjel postupnou koncentrací od 30 stran v roce 1949 (z nichž 15 získalo mandáty) k systému tří až čtyř stran počínaje šedesátými lety. Dvě velké strany (CDU/CSU a SPD) pravidelně soustřeďují 80 či více procent hlasů voličů, o něž se dělí většinou minimálním rozdílem hlasů. O tomto systému se mluví jako „i když nikoli dvoustranickém, tak přece jen bipolárním“ systému, který je strukturálně asymetrický, protože se ustavil jako párové seskupení čtyř stran: CDU/CSU a FDP na jedné straně, SPD a později Zelených na druhé straně. Základ této podoby systému stran je spatřován v hospodářském zázraku padesátých let, konsekventní společenské homogenitě, nové střední třídě a zřetelnému členění probíhajících sociálně politických konfliktů [Nohlen 1990: 199-201].

⁶) Tyto pracovní texty vyšly po uzávěrce článku. Oproti citované formulaci, je jejich jazyk opatrnější a poslední formulace závěrečného odstavce celé studie rozvolňuje až zpochybňuje jiné, exponovanější autorovy interpretace: „...vzestup hlasů pro levici může být vysvětlen krystalizací nového modelu spojení mezi sociální třídou a politickým stranictvím během postkomunistické transformace“ [Matějů a Řeháková 1996: 6]. „Toto zjištění nabízí dohad, že změna ve volebním chování v ČR mezi dvěma volbami byla způsobena mezi jinými zvýšením role třídních zájmů ve formování volebních preferencí“ [Ibid.: 41]. „...politický boj mezi ODS a ČSSD není primárně politický (...) ale také, pokud ne primárně, skutečně *třídně založeným* politickým bojem“ [Ibid.: 43, proloženo P. M.]. „Vzestup třídního působení na stranickou volbu nebyl tak rozhodující směrem k stranám levého křídla. (...) rozhodnutí spojit se s pravici bylo více třídně založeným volebním aktem než rozhodnutí pohnout se vlevo.“ „Takže se po pravdě zdá, že volební úspěch sociálních demokratů nebyl způsoben ani tak krystalizací třídně založeného profilu elektorátu levicových stran, jako růstem asociace mezi třídou a stranou v pravé části politického spektra“ [Ibid.: 46].

né. Společnost je ještě příliš v pohybu na to, než aby se ve volbách chovala podle uvedeného modelu a základní sociální proměny se neprojevují v postojích tak bezprostředně.

Koaliční strany, tj. pravici, volilo 38,9 % chudých,⁷ (z toho ODS 26 %; KDU-ČSL 8,4 %; ODA 4,5 %), ačkoli ji podle uvedeného modelu volit neměli, levice volilo 38,9 % chudých (z toho 24 % ČSSD, 14,8 % KSČM), ačkoli podle uvedené strukturální teze měli levice volit všichni chudí. Prezentovaný strukturální model volebního chování vyvrací i oněch 25,3 % bohatých⁸ a 29,7 % podnikatelů, kteří volili levice. (ČSSD volilo 15,3 % bohatých a 17,1 % podnikatelů, KSČM 3,4 % bohatých a 4,1 % podnikatelů.) Koaliční strany volilo 67,9 % bohatých, z toho ODS 49,5 %; ODA 13,1 %; KDU-ČSL 5,2 %, tj. výrazně méně než ČSSD a řádově tolik jako KSČM.

Hodnocení těchto všeobecně známých volebních výsledků (podobné výsledky zveřejnil denní tisk) jako změny modelu volebního chování, jako realizace strukturálního modelu chování voličů, je mnohem překvapivější než to, že někteří podnikatelé volili levice. Tato politická orientace části maloburžoazie, kterou znejistňuje a ohrožuje velký prostor ekonomické svobody, který se z jejího hlediska blíží anarchii, je běžná, a je dokonce přítomna i v naší politické tradici již od poloviny 19. století.⁹

Neadekvátnost výkladu rozhodování voličů jejich sociálně třídním postavením potvrzují i důvody rozhodování voličů [Mišovič 1996]: „Důvody, které vedly k výběru některé strany, byly (letos) daleko různorodější než v minulosti“ [ibid.: 3].

Tabulka 1. Pořadí důvodů, které v roce 1992 odčerpaly 83 % všech odpovědí, zatímco letos jen 67 % (v procentech)

	1996	1992
Dělá dobrou politiku	27	31
Má dobrý program	21	26
Kvůli osobnostem	8	11
Dokončí reformu	6	4
Hájí zájmy voličů	5	11

Teprve na dalších místech se umístily položky: – prosazuje sociální politiku 4 %, ¹⁰ – hájí zájmy důchodců 2 %, – chtěl volit levice 2 %, – chtěl volit pravici 2 %, – jiné odpovědi 7 %.

Na zdůvodnění volby pravicové strany z důvodu dokončení reformy (1996) se podíleli voliči ODS 19 %, zbytek tvořili voliči ostatních stran. Také tyto výsledky prokazují, že štěpící mechanismus strukturální determinanty u nás ještě nefunguje.

Voliči považují ODS a ČSSD za strany, které jsou kompetentní v různých, ale doplňujících se oblastech. „ODS si vytvořila image strany, která má nejlepší program pro

⁷) Měsíční příjem do 5000 Kč.

⁸) Měsíční příjem nad 20 000 Kč.

⁹) Kromě tohoto „modelového“ důvodu existuje právě v naší situaci mnoho dalších strukturálních, kulturních, situačních i konjunkturálních důvodů. Např. při našich výzkumných rozhovorech na počátku transformace pracovníci ústředního sekretariátu komunistické strany uváděli, že jejich strana se o prostředky obávat nemusí, protože má ve svých řadách nejvíce podnikatelů ze všech politických stran.

¹⁰) 12 % dotázaných volilo z tohoto důvodu ČSSD.

ekonomiku, pro to, co souvisí s tvorbou hodnot. Sociální demokraté si naproti tomu vytvořili obraz strany, která tyto hodnoty dokáže nejlépe rozdělit.“ V oblasti sociálního zabezpečení je za nejkompetentnější považována ČSSD (32 %), ODS jen 17 %; ve zdravotnictví ČSSD 27 %, ODS 18 %; bytové politice ČSSD 28 %, ODS 15 %; státních financích ODS 43 %, ČSSD 16 % [Kubík 1996b]. Podobně tento výzkum v dalších oblastech.

Z hlediska sociálních determinant byl realitou letošních parlamentních voleb promíšený výběr stran voliči, nerespektující pravolevé zařazení stran ani voličů natolik, aby potvrdzoval tezi o sociálně třídní polarizovanosti politického spektra. Spíše je možné soudit, že dosud v různé podobě trvá původní listopadový (1989) postoj nesený spíše vůli optimalizovat systém a věci veřejné, než „si polepšit“. Pravděpodobně většina dosud artikulovaných požadavků různých skupin a segmentů společnosti vůči politické moci byla spíše (nebo také) systémově optimalizační než výhradně sociální či mzdová. Spory jsou dosud vedeny spíše o způsoby (regulovat nebo neregulovat, řídit nebo ponechat volný průběh optimalizaci, než o štěpící parciální sociální zájmy.

Ověřováním teze o účinku volební formule a strukturální teze class-party-alignment jsme vstoupili do problematiky strukturálních a kulturních determinant (politická tradice) voleb. Abychom mohli dokončit započatou interpretaci „toho, co se letošními volbami stalo“ či nestalo, musíme formulovat politický prostor mezi volbami 1992 a 1996, v němž se vše odehrává.

IV. Vymezení politického prostoru mezi volbami 1992-1996

Volební chování je v základu orientováno strukturálními rozpory (cleavages)¹¹ společnosti, které jsou kulturně, situačně a konjunkturálně artikulovány a reprezentovány politickými stranami. Základní strukturální rozpory postkomunistických společností by teoreticky měly být rozloženy podél dvou os [Kitschelt 1992]:¹²

- a) Podél ekonomické osy jako „dimenze strukturálního rozporu demokracie pojednávajícího o rozdělení zdrojů a schopností...“. Tento „...konflikt o alokaci zdrojů má tendenci štěpit politické aktéry (a jejich stoupence-voliče) na obhájce státní redistribuce zdrojů a zastánce čisté, spontánní tržní alokace zdrojů.“

¹¹) Cleavage ve smyslu Rokkanovského konceptu jsme pro potřeby kapitoly „Cleavages and Parties Prior to 1989“ [Brokl 1996a] připravované knihy *Political Cleavages and Parties in the New Europe*, Kay Lawson (ed.), definovali jako „dlouhodobé, strukturální rozpory, které se politicky artikulují, vyvolávají protikladné postoje a jejich řešení se ujímají soupeřící politické strany. Objektivnost některých cleavages, zejména v historicky komplikované střední Evropě, může být problematická. Může spočívat pouze v tom, že ve vědomí a v politice jako reálné fungují. (Skutečnost vyjádřená Thomasovým teorémem: považují-li lidé nějakou skutečnost za reálnou, i když reálnou není, stává se reálnou ve svých důsledcích, neboť lidé jednají, jako by reálnou byla.) Ve středoevropských poměrech a v politickém systému s poměrnou volbou však není vždy možné identifikovat zřetelné hranice štěpení, ani bezprostřední vazbu strany se strukturálním rozporem.“

¹²) Mezinárodní komparativní výzkum formování systémů politických stran Polsko, ČR, Maďarsko a Bulharsko, vedený prof. Herbertem Kitscheltem (Duke University, USA). Problémy utváření politického spektra ČR se zřetelem k volbám byly českou koordinátorkou výzkumu Z. Mansfeldovou prezentovány na přednášce pro představitele diplomatických misí zemí EU v ČR na Irském velvyslanectví (4. 7. 1996) a v interview pro Belgický národní rozhlas (red. Kristine Bonneure 22. 5. 1996).

b) Podél demokratické osy jako intervalu svobody a nesvobody. Tato osa je na jednom pólu definována jako „libertarianismus“, který „...je asociován s terminologií anarchistických a syndikalistických teorií přímé demokracie...“, druhý pól je definován jako authoritarianismus a tradicionalismus. Konflikt libertarianistických a authoritarianistických hodnot a postojů v západních demokraciích tradičně probíhal kolem náboženských rozporů. Později, do počátku druhé světové války byl též označován jako třídní rozpor (cleavage) [Kitschelt 1992].

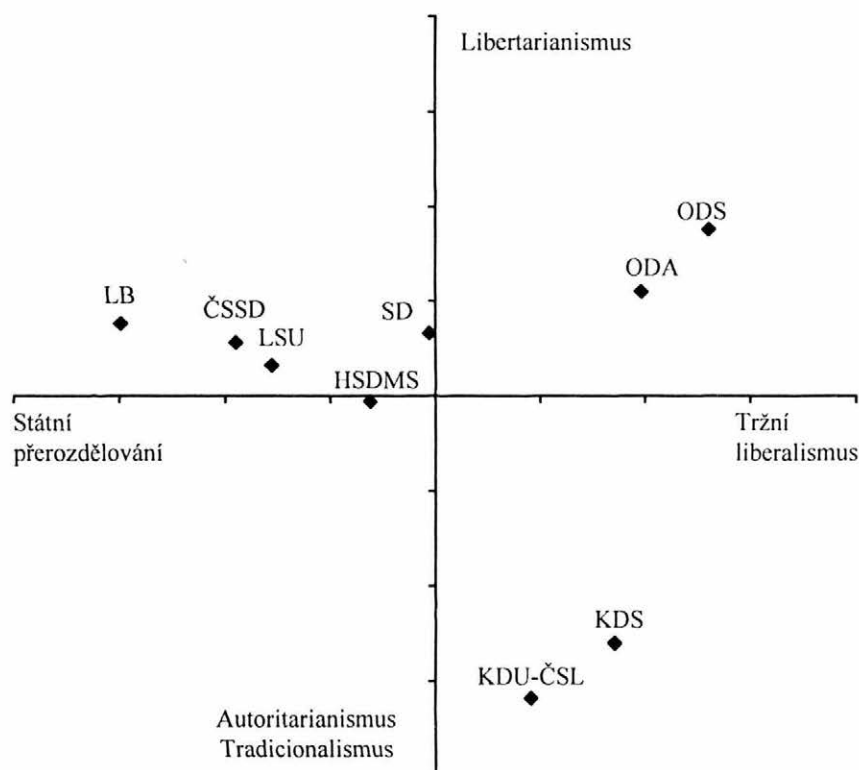
V mezinárodním komparativním šetření čtyř postkomunistických zemí (1993) bylo hledáno charakteristické uskupení stran (cleavage-party-alignment) vůči strukturálním rozporům v prostoru vymezeném uvedenými dvěma osami (ekonomickou a demokratickou) a čtyřmi kvadranty. Politické strany se v tomto prostoru umístily podle svých postojů k základním problémům transformace, tržní ekonomiky a demokracie. Rozhodnutí občanů o politických stranách ve volbách 1992 legitimuje předpoklad, že umístění stran v definovaném politickém prostoru odpovídá také struktuře hodnot a postojů občanů. Od ostatních postkomunistických zemí se ČR odlišuje [Brokl a Mansfeldová 1995, Mansfeldová a Kitschelt 1995]. Strany jsou rozloženy pravolevě podél ekonomické osy a vůči ose demokracie jsou situovány směrem k pólu libertarianismu a kosmopolitismu. Opoziční levicové strany jsou umístěny v kvadrantu redistribuce a svobody, občanské strany vládní koalice v kvadrantu tržního liberalismu a svobody. Dvě tehdejší křesťanské strany vládní koalice se umístily v kvadrantu tržního liberalismu a tradicionalismu, autoritářství (viz obr. 1).¹³

Získaný výsledek mohl být sotva jednoznačnější. Některé výsledky obou křesťanských stran naznačovaly jejich příští vývoj: jedné směrem k ODS a druhé směrem k sociální demokracii. Výsledek byl nálezem jedné (na rozdíl od postkomunistických zemí) kontinuální strukturální determinanty transformace, zjištěné rozložení stran je klasické, podobá se jak meziválečné demokracii ČSR, tak západním demokraciím.

Sledovaný problém můžeme v kontextu uvedeného schematu formulovat takto: čím byla a čím je vertikální osa uvedeného schematu v našem politickém prostoru vůči zjištěné kontinuální determinantě transformace? Štěpí pravolevě politický prostor, nebo jej spojuje, je kontinuální a prostupná? Je osa dělicí levý a pravý kvadrant abstraktním vyjádřením rozhraní dvou typů politického prostoru v reálně existujícím kontinuu doplňujících se akcentů a rozdílů téže strukturální determinanty transformace zjištěné v roce 1993? Nebo je reálným rozhraním strukturálně polarizovaného politického prostoru s konsekventní proměnou modelu volebního rozhodování?

¹³⁾ Toto schéma bylo u nás pravděpodobně poprvé použito v článku [Tymowski a Petrusek 1992] bez výzkumného matematického zázemí jako ilustrace hodnocení politické scény autory. V podstatě se shoduje s naším zjištěním.

Schéma 1. Umístění stran v ploše vymezené pravolevým kontinuem a osou autoritarianismus-libertarianismus

LB – Levý blok (volební koalice politických stran KSČM, DL)

KSČM – Komunistická strana Čech a Moravy

DL – Demokratická levice

LSU – Liberálně sociální unie (volební uskupení SZ, ZS, ČSS)

SZ – Strana zelených

ZS – Zemědělská strana

ČSS – Československá strana socialistická

HSDMS – Hnutí za samosprávnou demokracii Moravy a Slezska

SPR-RSČ nebyla pro velký rozptyl hodnot do schématu zahrnuta

V. Změny akcentů, nebo vznik strukturálního štěpení?

1. Úspěchy a neúspěchy minulého volebního období

Argumenty ve prospěch sociálně třídní polarizace jsou poměrně často založeny na převládajícím pocitu neúspěchů transformační etapy, který zjistily některé průzkumy veřejného mínění.

Hodnocení osmnácti položek našeho veřejného života v uplynulých čtyřech letech občany z hlediska, zda se jednotlivé položky zlepšily, zhoršily nebo nezměnily, podle jednoho z nejcitovanějších výzkumů [Rezková 1966] vyznělo tak, že v patnácti případech se výrazněji zhoršily, ve třech (zahraniční politika, péče o životní prostředí a vnitropolitická situace) zlepšily. Přitom byla přítomna tendence hodnotit situaci také jako nezměnnou. Uspořádáme-li výsledky tohoto výzkumu podle hodnocení a stranické afiliace respondentů, získáme opět distribuci procházející napříč politickým spektrem, nikoli pravolevé štěpení.

2. Jak jsou viděny rozhodující politické strany?

V hodnocení politických stran občany [Rendlová 1996a] se opět vynořují základní politické proudy, které pod jmény různých politických stran profilovaly českou politickou scénu již od minulého století. Nejdříve uvedeme, jak jsou viděny rozhodující politické strany před parlamentními volbami 1996, jaké hlavní posuny v tomto směru proběhly od voleb 1990, a potom se je pokusíme zhodnotit v kontextu naší diskuse o determinantách.

Občanská demokratická strana

ODS je viděna jako strana, která (1) má nejlepší politiky (druhá je ČSSD s odstupem 25 %), (2) stará se jen o získání moci (sledována s odstupem 26 % republikány a 28 % ČSSD), (3) nejlépe zajistí zájmy českého národa (sledována ČSSD s odstupem 12 %, a s odstupem 26 % ODA – jejíž dominantní položkou v minulých volbách byla právě tato poslední oblast), (4) její vítězství ve volbách bude zárukou demokracie (následuje ČSSD s odstupem 5 %), (5) nejlépe se bude starat o hospodářství ČR (s odstupem 7 % sledována ČSSD), (6) řeší věci nejrozsáhleji (o 6 % méně získala ČSSD a KDU-ČSL, „klidná síla voleb“, ¹⁴ o 16 % méně).

Československá strana sociálně demokratická

ČSSD je hodnocena jako strana, která se (1) bude nejlépe starat o sociální jistoty (s rozdílem 20 % ji následuje ODS), (2) bude nejvíce dbát na dodržování lidských práv (ODS následuje s rozdílem 3 %).

Lidovci

KDU-ČSL je viděna jako strana, která se bude nejlépe starat o zemědělství (s rozdílem 13 % následuje ČSSD a rozdílem 17 % ODS) a o morálku (sledována ČSSD s rozdílem 4 % a ODS s rozdílem 7%).

Komunisté a republikáni

KSČ a SPR-RSČ veřejnost (bez ohledu na pravolevé zařazení) vnímá jako extrémní politického spektra, které hodnotí tak, že: (1) uskutečnění jejich programu by přineslo

¹⁴) Volební heslo KDU-ČSL.

hospodářský úpadek, (2) jejich volební vítězství by vedlo k pokusu o nastolení totalitního režimu, (3) nejčastěji vyvolávají zbytečné konflikty.

Toto vidění pozic jednotlivých stran voliči poskytuje na jedné straně klíč k interpretaci volebního rozhodování občanů a na druhé straně je přisouzením očekávané role stranám, tj. očekávání, jež strany nemohou nevnímat. Sotva se do budoucna mohou snažit hrát s nadějí na volební úspěch odlišné role.

3. Změny a posuny

Porovnání se situací let 1990 a 1992 nám umožní letošní volební výsledky hodnotit ve vývojovém kontextu mezi minulostí a budoucností.

Po volbách 1992 byla pravidelně nejlépe hodnoceným politickým subjektem koalice ODS-KDS, které dnes tvoří jednu stranu. Teprve za nimi následovala ODA, KDU-ČSL, ČSSD.

Ve volebním roce 1992 byla při vytváření dobrého image v zahraničí (tj. zajišťování národních zájmů) vedle ODS dobře hodnocena ještě ODA, která však již ve volebním roce 1996 není zmiňována. V prvních polistopadových letech, zřejmě v kontextu česko-slovenského státoprávního sporu, byla jako národní strana nejvíce vnímána ODA. Dnes je jako strana pečující o národní zájmy vnímána ODS, následována s odstupem 12 % ČSSD.

Jako nepochybný představitel „záruky demokracie“ a „hospodářského rozvoje státu“ v roce 1992 bezkonkurenčně dominovala ODS. V roce 1996 je tak s odstupem 5 až 7 % za ODS vnímána i ČSSD. Pokud jde o hodnocení „politické rozvahy“, dělila se ODS v roce 1992 o první místo s OH, které však volbami 1992 opustilo politickou scénu.

Ve výzkumech volebního roku 1990 a 1992 se ČSSD o image „ochránce sociálních jistot občanů“ ještě dělila s LB (KSČM), které jsou dnes pro voliče již irrelevantní a dominující postavení náleží výhradně ČSSD. Na rozdíl od let 1992 a 1990 (OF/OH) se letos ODS dělí s ČSSD také o image ochránce lidských práv.

Reprezentace zájmů zemědělců byla v roce 1992 vnímána jako záležitost LSU a Strany podnikatelů. Dnes image strany hájící zájmy zemědělců převzala po LSU a Straně podnikatelů KDU-ČSL. V této souvislosti, z hlediska možné krystalizace strukturálního rozporu město-venkov, průmysl-zemědělství na sebe upozornilo hodnocení zemědělství: 57 % uvádí zhoršení, 19 % beze změny, 9 % zlepšení. Poměr 57 : 27 politicky příznivě otevírá kompetitivní prostor pro lidovou stranu, která jej však podle dosaženého výsledku ve volbách zřejmě nevyužila. Jelikož v sociálních otázkách KDU-ČSL sdílí bezprostřední kompetitivní prostor s ČSSD, může zde být příčina přelivu 32 000 hlasů KDU-ČSL k sociální demokracii.

4. Hodnocení z hlediska české politické tradice

Vztáhneme-li tato hodnocení pozice a role politických stran v našem politickém spektru k politické tradici, vidíme následující analogie a eventuální perspektivy.

ODS je z hlediska politické tradice přiřaditelná k proudu liberálnímu, mírně konzervativnímu a národnímu, který byl historicky artikulován Národní stranou-staročechy. Řada významných českých politických stran minulého století a počátku 20. století, které založily svou identitu na reprezentování tohoto proudu, ztratila realizaci liberálního, demokratického, národního programu opodstatnění. (Např. i Národní strana svobodomyslná – mladočeši s větším akcentem na demokracii než národ, i pozdější Národně demokratic-

ká strana. Naopak životaschopná byla součást tohoto širokého liberálního proudu – strana živnostenská.¹⁵⁾ ODS se realizací politické a ekonomické transformace dostává do podobné situace. V souladu s možnostmi kompetitivně se vymezujícího politického prostoru v obou kvadrantech schematu a zejména v kvadrantu pravém má ODS do budoucna zřejmě možnost vyjadřovat zájmy vznikajícího většího českého kapitálu nebo středního stavu. V obou případech by šlo o posun v jejím dosavadním kompetitivního prostoru. V prvním případě by se ODS stala stranou malou, bohatou, s exkluzivním elektorátem, která by se však v masové demokracii obtížně volbami prosazovala. Analogicky osudu Národně demokratické strany v ČSR by pravděpodobně byla tlačena stále více doprava a uvolnila by kompetitivní prostor pravice na styku s levicí. V druhém případě, při reprezentování zájmů středostavovské podnikatelské vrstvy a liberální inteligence, by setrvala v dosavadním kompetitivním prostoru obou kvadrantů politického prostoru, ale uvolnila by prostor v pravé části kvadrantu. Sdílela by kompetitivní prostor s lidovci i sociální demokracií. Rolí dnešní silné ODS by bylo konzervovat tento prostor, aby se střed nevychýlil příliš vlevo, aby nebyl elektorát pravého středu získán levicí. Po skončené transformaci (ohlášené samotnou ODS), která jí dosud zabezpečovala místo v politickém prostoru a po maximálním vychýlení politického kyvadla doprava, které se v uplynulých letech ODS podařilo v našich podmínkách uskutečnit, pravděpodobně tato strana ani jinou politicky perspektivní budoucí roli mít nemůže.

ČSSD se může jevit z hlediska naší tradice jako samozřejmější politická strana než dnešní ODS, která realizací sociální a politické transformace připravila a otevřela svůj vlastní kompetitivní politický prostor právě sociální demokracii, kdežto sobě samotné jej tím spíše omezila. ČSSD měla od voleb 1992 tu výhodu, že levý kvadrant kompetitivního politického prostoru náležel reálně politicky vlastně pouze jí. Bylo tomu tak (a) díky zjednodušující politické ideologii pravice, která tento kompetitivní prostor sama pro sebe zakryla „billboardem“ s nápisem „hic sunt leones“, (b) díky absenci „vládního potenciálu“ a „koaličního potenciálu“ [Sartori 1976: 122] levice, včetně tehdy ještě slabé ČSSD ostrakizované v jednom kvadrantu s komunisty a reformními komunisty, (c) díky dlouhodobě neperspektivní pozici komunistů (bez vládního potenciálu) i uvnitř tohoto kvadrantu vůči ČSSD. V kompetitivním prostoru levého kvadrantu tak ČSSD při svém sebedefinování na jedné straně centripetálně drolila (a zčásti akceptovala) levice mezi sebou, reformními komunisty a KSČM, na druhé straně centrifugálně zatlačovala komunisty do ghetta jejich stálého elektorátu a jimi obsazené (a zmenšující se) části politického prostoru daného kvadrantu.

ODA je přiřaditelná ke stejnému proudu s ODS. Ve všech zkoumaných položkách podstatně zaostává za ODS i ČSSD. Ve čtyřech z uvedených položek – péče o sociální jistoty, o dodržování lidských práv, o zemědělství a morálku zaostává ještě za KDU-ČSL. V položce rozvážnosti řešení má stejnou hodnotu s lidovci. Vyšší hodnocení získala pouze v položkách: – má nejlepší politiky, – lépe než lidovci zajistí zájmy národa (o 1 %) a – lépe než oni zabezpečí hospodářství státu, – i demokracii. Konstatované rozdíly ve prospěch ODA jsou však kromě zabezpečení hospodářství státu nepatrné. Více než lidovci se ODA v očích veřejnosti také „stará jen o získání moci“. Její pozice při slabší strukturální sociální základně není samozřejmá. V tomto hodnotícím hledisku ne-

¹⁵⁾ Dnes bychom v tomto případě zdůraznili neokorporativní moment tohoto politicky artikulovaného stavovského zájmu.

záleží na získaných procentech hlasů ve volbách (KDU-ČSL 1996 8,8 %, 1992 6,28 %; ODA 1996 6,36 %, 1992 5,93 %), kde působily také faktory situační a konjunkturální. ODA se nemůže vůči ODS podařit cosi podobného jako mladočechům vůči staročechům, tj. převzetí politické štafety, protože tehdy šlo o různé politické koncepce. Perspektivu v kompetitivním politickém prostoru by snad ODA získala pouze v případě zmíněné orientace ODS na exkluzivní český „velkokapitál“ nebo naopak vlastním převzetím takové orientace. Přitom ovšem platí, že v témže kompetitivním prostoru se pohybuje ještě zdola nahoru a vlevo KDU-ČSL a zleva se do tohoto prostoru vlamuje ČSSD. A podle výsledků interpretovaného výzkumu IVVM český volič v tomto kompetitivním prostoru zřetelně vymezil roli dvěma stranám: ODS a ČSSD a perspektivně spíše KDU-ČSL než ODA.

KDU-ČSL se v těchto analogiích přibližuje konzervativnímu proudu historické agrární strany, která artikulovala široké spektrum zájmů jako sociálně reformní strana zemědělského a malorolnického lidu (1899). Neobsadí-li ODS volný kompetitivní prostor, v němž se formují zájmy střední podnikatelské vrstvy, může jej dnešní lidová strana poměrně snadno obsadit, bez ohledu na svou „zemědělskou“ pozici. Historická agrární strana také nevyjadřovala zájmy výlučně profesně, tj. v dimenzi strukturálního rozporu centrum-periferie a město-venkov.

Obě strany vládní koalice, zejména ODA, někdy i KDU-ČSL, v poslední době svou politiku v kvadrantu kompetitivního prostoru pravice stále více zakládaly spíše na tom, čemu Sartori říká „blackmail potential“ [Sartori 1976: 123], tj. situačně a konjunkturálně legitimovaného „potenciálu“ vydírání, namísto strukturálně založeného „koaličního potenciálu“, který velmi obtížně hledá (a možná nenalezne) ODA a který si, možná díky tandemu s ODA, dosud plně neuvědomuje KDU-ČSL. Lidovci zřejmě zatím nebyli schopni mobilizovat svou přirozenou strukturální základnu. Jako by si nebyli vědomi své odlišné identity a potenciálu od ODA. Dosavadní strategie by lidovce perspektivně mohla zbavit skutečné a tradiční strukturální základny populace, kterou by v naší krystalizující struktuře zájmů a jejich reprezentace mohla, díky podobné sociální orientaci, převzít ČSSD.

Díky poměrně volební formulí mají ve volebním boji strany hlavního nepřítele vždy v programově nejbližších stranách [Katz 1980: 23]. Pravicové, a zejména obě občanské strany touto politikou v kompetitivním prostoru pravice omezovaly jak předvolební manévrovací prostor ODS, tak svůj vlastní a oslabovaly pravici. Místo aby pronikaly do monopolně ovládaného a jimi samotnými ideologicky ostrakizovaného kompetitivního prostoru levice, svůj vlastní kompetitivní prostor otevíraly ČSSD.

Závěr

Výsledky parlamentních voleb a uvedené výzkumy podle nás prokazují, že v období mezi volbami 1992 a 1996 nevznikl štěpící strukturální rozpor, který by změnil zjištěnou kontinuální strukturální determinantu transformace procházející napříč kvadranty a sociálními rozpory (party-cross-alignment), v diskontinuální paralelní štěpící vazby (party-co-alignment) [Martin a Hopkinsová 1980, Rokkan 1967], které by vedly k nahrazení jednoho modelu voličského chování jiným.

Spíše je možné soudit, že dosud přetrvává původní listopadový (1989) postoj nesený spíše vůlí optimalizovat systém a věci veřejné, než si fragmentovaně „polepšit“. Pravděpodobně většina dosud artikulovaných požadavků různých skupin a segmentů společnosti vůči politické moci byla spíše (nebo byla také) systémově optimalizační než

výhradně sociální či mzdová. Sporv jsou dosud vedeny spíše o způsoby optimalizace (regulovat nebo neregulovat, řídit je nebo jí ponechat volný průběh) než o štěpící parciální sociální zájmy.

Nevznikla sociálně třídní polarizace politického spektra, neoddělily se oba identifikované kvadranty politického prostoru. Spíše naopak, prolamují se v téže ose jako vzájemný kompetitivní prostor různých akcentů. Oba prostory se však neliší natolik, aby předseda opoziční levicové strany nemohl např. předsedu pravicové vládnoucí strany veřejně obvinít ze zcizení opozičního stranického programu.

Interpretace výsledků letošních parlamentních voleb prokázala: (1) pravděpodobný start (při zachování poměrné volební formule) našeho politického systému k bipolárnímu systému stran; (2) determinovanost volebního chování těch voličů, jejichž rozhodnutí výrazně ovlivnilo výsledky voleb, spíše psychologickým faktorem pětiprocentní hranice (a faktory situačními či konjunkturálními) než primárně sociálně třídními strukturálními faktory; (3) kontinuita základní osy, spojitost a kompetitivnost jejího politického prostoru, nikoli jejich štěpení; (4) prorůstání kompetitivních prostorů levice a pravice, které udržuje pravolevé politické spektrum a umožňuje střídání akcentů a vládních garnitur; (5) setrvání základní kontinuální politické osy v obou demokratických kvadrantech, nikoli její sestup do kvadrantů autoritarianismu, či její pootočení do jednoho z nich.

Uvedená konstatování mají také hodnotu důkazu stability politického režimu a demokratického systému, kterou je třeba odlišovat od vládní stability.

LUBOMÍR BROKL je vedoucím týmu Změna politického systému v Sociologickém ústavu AV ČR, přednáší na Fakultě sociálních věd UK Praha. Vystudoval filozofii a historii na Filozofické fakultě UK, kde získal doktorát ze sociologie a sociální psychologie. V 60. letech se jako vysokoškolský učitel a pracovník Ústavu státu a práva ČSAV, pak Sociologického ústavu ČSAV, specializoval na problematiku sociální stratifikace a politického systému. V letech 1970-1990 byl mimo obor a nesměl publikovat, působil v průmyslové sociologii. Rehabilitován 1990.

Literatura

- Almond, Gabriel A., Sidney Verba 1963. *The Civic Culture. Political Attitudes and Democracy in Five Nations*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Beyme, Klaus von 1987. „Politische Kultur.“ S. 71 in *Politikwissenschaft. Eine Grundlegung* Bd. II., hrsg. von K. von Beyme et al. Stuttgart, Berlin, Köln, Mainz: Verlag W. Kohlhammer.
- Brokl, Lubomír 1994. „Politický prostor České republiky.“ *Lidové noviny* 11. 11. 1994: 8.
- Brokl, Lubomír 1996a. „Cleavages and Parties Prior to 1989.“ In *Political Cleavages and Parties in the New Europe*, ed. Kay Lawson (forthcoming).
- Brokl, Lubomír 1996b. „Dvě slabiny odhalené volbami – Princip poměrné volby funguje při 5% klauzuli jako princip většinový.“ *Lidové noviny* 6. 6. 1996: 9.
- Brokl, Lubomír, Zdenka Mansfeldová 1995. „Zerfall der Tschechoslowakei – strukturelle Ursachen.“ S. 133-147 in *Parteien in Osteuropa*, hrsg. von Dieter Segert, Csilla Machos. Opladen: Westdeutscher Verlag.
- Broková, Eva 1992. *Československá demokracie*. Praha: SLON.
- Bürklin, Wilhelm 1988. *Wählerverhalten und Wertewandel*. Opladen: Westdeutscher Verlag.
- Duverger, Maurice 1986. „Duverger's Law Forty Years Later.“ Pp. 69-84 in *Electoral Laws and their Political Consequences*, ed. by B. Grofman and A. Lijphardt. New York: Agathon Press.
- Glasová, Alice 1996. „Chování stran před volbami (96-24: ot. 15, 16).“ *Tiskové informace IVVM z kontinuálních výzkumů* 10. 5. 1996.

- Jäger, Siegfried 1993. „Kritische Diskursanalyse. Eine Einführung.“ *DISS-Texte*, Nr. 16. Duisburg: Duisburger Institut für Sprach und Sozialforschung.
- Kaase, Max, Hans-Dieter Klingemann (Hrsg.) 1983. *Wahlen und politisches System. Analysen aus Anlaß der Bundestagswahl 1980*. Opladen: Westdeutscher Verlag.
- Kaase, Max, Hans-Dieter Klingemann (Hrsg.) 1990. *Wahlen und Wähler. Analysen aus Anlaß der Bundestagswahl 1987*. Opladen: Westdeutscher Verlag.
- Katz, Richard S. 1980. *A Theory of Parties and Electoral Systems*. Baltimore and London: The Johns Hopkins University Press.
- Kitschelt, H. 1992. „The Formation of Party Systems in East Central Europe.“ *Politics & Society* 20, No 1.
- Kubík, Jiří 1996a. „ODS i ČSSD mohou získat voliče jiných stran.“ (Rozhovor s Eliškou Rendlovou). *MF Dnes* 21. 5. 1996: 2.
- Kubík, Jiří 1996b. „Se sociálními oblastmi spojují ČSSD i příznivci ODS.“ (Rozhovor s Janem Herzmannem). *MF Dnes* 10. 6. 1996: 2.
- Lawson, Kay (ed.) 1980. *Political Parties and Linkage. A Comparative Perspective*. New Haven and London: Yale University Press.
- Lijphart, Arendt 1990. „The political consequences of Electoral Laws, 1956-85.“ *American Political Science Review* 81, No 2.
- Lipset, Seymour Martin, Stein Rokkan 1967. *Party Systems and Voter Alignments: Cross-National Perspectives*. New York: The Free Press.
- Mansfeldová, Zdenka, Herbert Kitschelt 1995. „Elite Strategies in Building Party Alternatives. A Process Analyzing of Bulgaria, the Czech Republic, Hungary and Poland.“ Paper for the Workshop Public Opinion and Party Formation and Post-Authoritarian Democracies, Duke University, March 24 and 25.
- Markowski, Radoslaw 1995. „Political Competition and Ideological Dimensions in Central Eastern Europe.“ *Studies in Public Policy* 257. Glasgow: University of Strathclyde.
- Martin, William C., Karen Hopkins 1980. „Cleavage Crystallization and Party Linkages in Finland, 1900-1918.“ In *Political Parties and Linkage. A Comparative Perspective*, ed. by Kay Lawson. New Haven and London: Yale University Press.
- Matějů, Petr 1996. „Od symbolů k zájmům.“ *Lidové noviny* 19. 9. 1996: 8.
- Matějů, Petr, Blanka Řeháková 1996. „Turning Left or Class Realignment? Analysis of the Changing Relationship between Class and Party in the Czech Republic, 1992-1996.“ *Working Papers Social Trends*, No. 1. Praha: Sociologický ústav AV ČR (projekt Sociální trendy).
- Mišovič, Ján 1996. „K důvodům volby politické strany (96-26: ot. 7).“ *Tiskové informace IVVM z kontinuálních výzkumů* 1. 7. 1996.
- Nohlen, Dieter 1990. *Wahlrecht und Parteiensystem, Über die politischen Auswirkungen von Wahlsystemen*. Opladen: Leske Verlag und Budrich, GmbH.
- Nohlen, Dieter 1992. *Politikwissenschaft I*. München-Zürich: R. Piper.
- Rendlová, Eliška 1996a. „Image politických stran před volbami (96-25: ot. 33).“ *Tiskové informace IVVM z kontinuálních výzkumů* 5. 6. 1996.
- Rendlová, Eliška 1996b. „Volební preference počátkem května 1996 (96-25: ot. 3, 4, 9, 10).“ *Tiskové informace IVVM z kontinuálních výzkumů* 20. 5. 1996.
- Rendlová, Eliška 1996c. „Výsledky voleb a volební preference ve výzkumech IVVM (96-23, 96-24, 96-25).“ *Tiskové informace IVVM z kontinuálních výzkumů* 3. 6. 1996.
- Rezková, M. 1996. „Úspěchy a neúspěchy minulého volebního období – jak to vidí občané (96-25: ot. 13).“ *Tiskové informace IVVM z kontinuálních výzkumů* 6. 6. 1996.

- Rokkan, Stein 1967. „Cleavage Structures, Party Systems and Voters Alignments. An Introduction.“ In *Party Systems and Voter Alignments: Cross-National Perspectives*, ed. by S. M. Lipset, S. Rokkan. New York: The Free Press of Glencoe.
- Rokkan, Stein 1968. „The Structuring of Mass Politics in the Smaller European Democracies. A Developmental Typology.“ Pp. 26-65 in *Party Systems, Party Organizations and the Politics of New Masses*, Beiträge zur 3. Internationalen Konferenz über Vergleichende Politische Soziologie, Berlin 15.-20. Januar 1968, hrsg. von Otto Stammer. Berlin: Institut für politische Wissenschaft an der Freien Universität Berlin.
- Sartori, Giovanni 1976. *Parties and party systems, A framework for analysis*, Vol. I. Cambridge, New York, Melbourne: Cambridge University Press.
- Schultze, Rainer Olaf 1987. „Die Bundestagswahl 1987 – Eine Bestätigung des Wandels.“ S. 3-17 in *Aus Politik und Zeitgeschichte, B 12* Beilage zur Wochenzeitung *Das Parlament*, Hrsg. von der Bundeszentrale für politische Bildung, Bonn.
- Šnajdr, Pavel 1996. „Přiklon části podnikatelů k levici je záhadou.“ (Rozhovor s Petrem Matějů). *Denní Telegraph* 23. 9. 1996: 3.
- Tóka, Gábor 1996. „Parties and Electoral Choices in East-Central Europe.“ In *Stabilizing Fragile Democracies*, ed. by Paul Lewis and Geoffrey Pridham (forthcoming).
- Tymowski, Andrzej, Miloslav Petrušek 1992. „Grafika politické scény: Československo a Polsko.“ *S-Obzor* 1, č. 1.

Summary

The article examines the reason behind the Social Democrats' progress in the last elections and analyses its outcome. It also introduces a typology of voter-behaviour determinants as a fundamental frame of reference for election issues that supplement the election formula. The article notes that the proportional electoral system in force had a majority electoral system effect: it did not equalise but emphasised the differences between political parties and resulted in a bipartisan outcome without the positive influences of neither the proportional nor the majority electoral system. Our hypothesis on this year's elections' leftist „surprise“ is based on the determining psychological effect of the election formula: Voters who did not want to vote ODS (Klaus) or the communists cast their ballots for the Social Democrats – voters not only were sure that this party would place but also that their votes would not be redistributed.

The analysis of the vote swing among the political parties confirms our hypothesis on the psychological effect of the 5 percent minimum that influenced the following voter categories: undecided voters; voters who decided at the last moment and small party voters who did not think that their party would be able to place. Comparing last year's voter preferences with the outcome of this year's elections, we can see that the number of voters in these categories is proportional to the Social Democrats' progress in this year's elections.

The article polemises with the interpretation that the first two post-November elections were based on symbols, while the third (1996) elections were the first interest-oriented elections. The article also introduces the conceptual „system of collective symbols“, explains its effects and shows that polarity is not caused by dividing symbol and interest, but by dividing the symbolic and rational interpretation and articulation of interests. Furthermore, the article polemises with the interpretation of the results by the means of structural determinants according to which the left-right polarisation of the political spectrum and the forming of the class-party alignment fundamentally changed and polarised the voter-behaviour model. The election results in which 39 % of the underprivileged voted for the right and 46 % for the left, even though according to the structural thesis they should not have, shows that voters based their choice on the party-cross-alignment and not the party-co-alignment concept. The continual left-right axis of the Czech political scene that we have identified in 1993 has not been polarised or changed thus far. The psychological determinant of the

election formula that was a factor in the 1992 elections and partially also in the 1990 elections, points out that the election behaviour model has not been altered.

The Social Democrats' success can also be answered by the right wing parties' forcing ČSSD into the left wing sector of the political scene, where the Social Democrats gained support (and virtually had a monopoly).

At the same, in the competitive right wing sector of the political scene where three coalition parties jockeyed for power (two of those parties had more blackmail than coalition potential) ODS lost its manoeuvring abilities and the doors for ČSSD were opened. The Czech Republic after the fall of its left wing totalitarian regime is going through a similar developmental stage to that of Germany after the fall of the right wing totalitarian regime when its multi-party system from 1949 to the 1960s was not a bipartisan, but a bipolar four-party system; we predict further development along this line.

Data & Fakta

INFORMACE Z VÝZKUMU

- Bulletin přinášející každý měsíc aktuální výsledky sociologických výzkumů, které uskutečnili pracovníci Sociologického ústavu Akademie věd ČR
- Určeno široké sociologické obci, politologům, pracovníkům státní správy a samosprávy, vládním orgánům, novinářům a všem, kteří se zajímají o průběh transformace postkomunistické společnosti v moderní (postmoderní) společnost
- Stručně, výstižně, populárně s množstvím tabulek a grafů

Cena jednotlivého čísla je 7 Kč, roční předplatné 70 Kč za 10 čísel, objednávky předplatného přijímá redakce, Jilská 1, 110 00 Praha 1
